

Martin Tranmæl,
sentral person i
Jorunn Bjørgums
tanker rundt
oppgaven å
skrive arbeider-
bevegelsens
historie.

Martin Tranmæl

JORUNN BJØRGUM

Forskning i arbeiderbevegelsens historie

Et tilbakeblikk og et framtidsperspektiv

Hvordan tenker jeg arbeiderbevegelsens historie bør skrives framover. Hva er gjort, hva må gjøres? Slik lød den første formuleringen av oppgaven. Lenin salig ihukommelse. Avgrensningen til hva jeg mener bør gjøres, er nok fornuftig. For noen ordentlig redegjørelse for hva som er gjort, ville selvsagt sprengt rammen fullstendig. Men uansett må jeg jo ta utgangspunkt i hvor vi kommer fra for å kunne tenke omkring hvor vi skal videre. Derfor starter jeg likevel med historien, eller rettere med historiografien – det vil si med min egen del av den, med min egen utvikling som forsker. Jeg fortolker altså oppgaven jeg har fått til «hva har jeg gjort og hva synes jeg bør gjøres» i forlengelsen av det.

Som stikkord for det jeg skal si, vil jeg bruke Martin Kolbergs plagiat av Martin Tranmæl: fagbevegelsen, fagbevegelsen, fagbevegelsen. Først og fremst er det på fagbevegelsens historie jeg vil mene kreftene bør settes inn i tiden framover.

En grunn til dette er min egen faglige, det vil si historiefaglige, interesse. Det var jo med fagbevegelsen jeg i sin tid startet som forsker, ble tent og bevarte interessen videre. Etter historie hovedfagseksamen høsten 1968, begynte jeg som oppdragsforsker, engasjert av et av LO-forbundene, Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund, til å skrive en historisk framstilling i anledning forbundets forestående 50-årsjubileum i 1973. Kjemisk var stiftet i 1923 som resultat av at LO-kongressen samme år hadde vedtatt omlegging av organisasjonsformen fra fagforbund til industriforbund. Kongressvedtaket kom som konklusjon på Fagopposisjonen av 1911 og Martin Tranmæls årelange kamp for organisasjonsom-

legging. Noe av meningen med beslutningen var at alle på samme arbeidsplass skulle være organisert i samme forbund.

I første omgang førte vedtaket til at de ufaglærte arbeidernes gamle kjempeforbund, det radikale Arbeidsmandsforbundet, ble partert - med bare en liten rest tilbake. Forbundet ble oppdelt i en rekke nye industriforbund, blant andre Kjemisk, men så stoppet prosessen opp på grunn av indre strid. Vedtaket er derfor aldri blitt fullt ut gjennomført. Nye organisasjonsomleggingsdiskusjoner fulgte i 1930-årene og har fortsatt en rekke ganger utover i etterkrigstiden. Det er ikke mange år siden sist med en rekke forbundssammenslåinger. De fleste utredningene og debattene er grundig dekket i den nye LO-historien.¹ Men hvordan spørsmålene og prosessene har fortonet seg og eventuelt har foregått på lokalplan, vil jeg mene kunne være en interessant forskningsoppgave, apropos spørsmålet om hva som bør gjøres.

Hvilke følelser slike omlegginger kan avstedkomme, har vi for øvrig et nytt eksempel på nettopp i disse dager, i den gamle Kjemisk-bastionen Herøya arbeiderforenings innbitte motstand mot å bli innlemmet i eller overført til Fellesforbundet. Fagforeningsknusing av verste sort, tordner forbundsformannen for Kjemisk-arbeiderne, nå i forbundet Industri - Energi.

Tilbake i 1923 respekterte man imidlertid omleggingsvedtaket. Kjemisk ble stiftet og skulle altså ha en historisk framstilling til sitt 50-årsjubileum i 1973. Jeg fikk oppdraget å lage en slik bok som resultat

Arbeiderklassen var den siste av samfunnsskissene som skulle vokse inn i eller integreres i samfunnet, som Halvdan Koht sa på grunnlag av og med en lett omskrivning av Marx.

av en henvendelse fra daværende leder for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Arne Kokkvoll, til Historisk institutt daværende bestyrer Ottar Dahl, som foreslo meg.

Hvorfor denne historiske interesse i fagbevegelsen? Fagbevegelsen har brukt og bruker fortsatt masse ressurser på slike jubileumshistorier. Langt mer, vil jeg tro, enn det motparten, altså bedriftene gjør. Selv fikk jeg hele tre årsverk på oppdraget av Kjemisk. På dette tidspunktet, i slutten av 1960-årene, sprang et slikt oppdrag kanskje helst ut fra gammel tradisjon eller sedvane og normer man levde i innen fagbevegelsen. Opprinnelig hadde imidlertid denne tradisjonen å gjøre med bevisstheten om det man kalte arbeiderbevegelsens historiske misjon. Det var arbeiderbevegelsens historiske misjon å lage et nytt og bedre og presumptivt sosialistisk samfunn.

Arbeiderklassen var den siste av samfunnsskissene som skulle vokse inn i eller integreres i samfunnet, som Halvdan Koht sa på grunnlag av og med en lett omskrivning av Marx. Og veien dit, veien til det nye samfunn som dermed ville komme, den måtte dokumenteres, tenkte man. Dette kan kanskje forklare hvorfor Arbeiderbevegelsens arkiv ble etablert. Det skjedde allerede i 1908, omtrent samtidig med tilsvarende

svenske og danske institusjoner. Og ut fra samme slags forestillinger satset både forbund og foreninger på å få sine historier skrevet til allehånde jubileer. «Mitt» forbund Kjemisk hadde fra før en 25-årshistorie, skrevet i 1948 av en journalist- og politikerveteran, Arvid G. Hansen.

For dette var en del av tradisjonen. Historiene ble for det meste skrevet av arbeiderbevegelsens egne folk, gjerne av journalister og andre arbeiderintellektuelle. Gunnar Ousland kan ses som noe av et kroneksempel: utdannet typograf, faglig aktiv, bl.a. en periode forretningsfører i typografforbundet, redaktør og altså historieskriver - med hovedverket om LOs historie, først ett bind til 25-årsjubileet i 1924 og så tre bind til 50-årsjubileet i 1949.²

Men også profesjonelle historikere tilknyttet arbeiderbevegelsen engasjerte seg i dette arbeidet. Halvdan Koht og Edvard Bull d.e. ble for eksempel fulgt av folk som Halvard Lange, Edvard Bull d.y., Trond Hegna, Jacob Friis og Trygve Bull. I 1950-årene fulgte Kåre Odlaug og Margit Thorud med 60-årshistoriene til Arbeidsmandsforbundet og Jern- og Metallarbeiderforbundet.

Og nå i slutten av 1960-årene kom altså jeg. I utgangspunktet var fagbevegelsen et nokså ukjent terreng for meg, nærmest et *terra incognita* for en aldeles nyomvendt sosialist med småborgerbakgrunn fra Oslo Vest. Tre år på forbundskontoret til Kjemisk forbund i Folkets Hus, der jeg fikk arbeidsplass, ble en bratt læringsprosess - og en utrolig verdifull erfaring for hele min videre forskning, for hele min videre forskertilværelse.

Etter meg ble det vi vel kan kalle profesjonaliseringen på dette feltet videreført med mange utlyste oppdrag bl.a. gjennom historikerforeningen HIFO. Og særskilt gledelig for meg personlig var det jo at «min» tidligere student Tor Are Johansen, som jeg veiledet på en hovedoppgave om industrielt demokrati (om Skytøen-komiteen fra 1980-årene), i siste halvdel av 1990-årene ble engasjert av Kjemisk til å skrive forbundets 75-årshistorie til et nytt jubileum i 1998. Av det tillater jeg meg å slutte at den erfaringen forbundet hadde hatt med meg 25 år tidligere, i alle fall hadde vært såpass positiv at de satset på nok en historiker.

Men dette er å foregripe begivenhetenes gang. Jeg skal først tilbake igjen til 1970-årene og mitt oppdrag for Kjemisk. I en viss forstand opplevde jeg her et element av sosialantropologenes deltakende observasjon blant annet gjennom daglige morgenkaffesamtaler med tillitsmennene. (I parentes bemerket var alle den gang menn i dette forbundet! I nyere tid har de fått inn flere spennende damer.) Som kvinne og akademiker var jeg nok noe av et fremmedelement, men jeg ble tatt godt vare på. Kjemisk hadde faktisk en bra tradisjon i så måte, siden forbundets første ansatte akademiker også var kvinne, sosialøkonomen Bergljot Lie,

Historiene ble for det meste skrevet av arbeiderbevegelsens egne folk, gjerne av journalister og andre arbeiderintellektuelle.

Den norske fagopposisjons landskonferanse i Trondheim 1913. På bildet sees bl.a. Martin Tranmæl, Elias Volan og LOs senere formann Halvard Olsen.

fra slutten av 1920-årene. Selv fikk jeg for øvrig inntrykk av at Kjemisk-tillitsmennene var litt krye av meg. Det gjaldt overfor forbundsmedlemmer jeg fikk møte gjennom kurs på LO-skolen på Sørmarka eller i konferanser og forhandlinger, som jeg også fikk delta i.

Morgenkaffesamtalene var imidlertid den mer permanente muligheten jeg hadde til min deltagende observasjon, samtidig som de altså var en viktig læringsarena. Blant annet fikk jeg være med på å diskutere, eller kanskje rettere, fikk jeg *lytte til* diskusjoner om hvordan forbundet skulle forholde seg til noen av de ulovlige streikene som foregikk i disse radikale 1960- og 1970-årene: mange husker sikkert hvordan den svenske Kiruna-streiken innledet noe av en streikebølge også i Norge, med Sauda-streiken, som en av de mest oppsiktsvekkende. Og den foregikk innenfor Kjemisk forbunds organisasjonsområde. Perspektivet fra forbundskontoret var lærerikt å få med seg; det var adskillig mer nyanisert enn man skulle tro ut fra pressen.

Fordømmelsen av streiken var selvsagt klar også innenfor forbundskontorets fire vegger - naturlig nok siden streiken var ulovlig og forbundet derfor var forpliktet til å ta avstand fra den. Man kunne ikke risikere å bli kjent erstatningspliktig i henhold til de såkalte «arbeiderfi-

endtlige lover», som det en gang het, fra 1927. Desto mer naturlig, siden streiken i likhet med de andre i samme «bølge», jo også hadde brodd mot fagbevegelsen sentralt, mot LO- og forbundslederne selv. Men samtidig med fordømmelsen kunne jeg på forbundskontoret også høre, og det er poenget, uttalt stor respekt for hvor dyktige noen av de lokale streikelederne var. Dette var jo i ml-bevegelsens glanstid, og flere av streikelederne kom fra eller hadde affinitet til denne bevegelsen og var gjerne godt skolerte.

Om å fordøye sine opprørere

De forbundstillitsvalgtes samtidige fordømmelse av og beundring for streikelederne gir et glimt av et interessant trekk ved norsk fagbevegelse, dens store evne til å fordøye sine opprørere. Den lange tradisjonen startet med LO-formann Ole Lians kompromisslinje overfor Martin Tranmæl og Fagopposisjonen av 1911. Den fortsatte med åpenheten overfor syndikalistene i mellomkrigstiden, blant andre LO-formann Halvard Olsen og den første Kjemisk-formannen Halvdan Jønsson, men det var også mange andre.

Den samme fordøyelsesprosessen skjedde med gamle kommunister, med Elias Volan og Konrad Nordahl som kroneksempler fra mellomkrigstiden, og Tor Aspengren som blikkfanget i etterkrigstiden. Kanskje kan jeg også nevne den gamle «furubotnik» Håkon Ødegaard fra Herøya som ble Kjemisk-formann på 1970-tallet. Og hans etterfølger som Kjemisk-formann, min viktigste venn i forbundet, Arthur Svensson, som skulle bli noe av en internasjonal aktivist på sentralt hold i fagbevegelsen, blant annet i Palestina-spørsmålet og Sør-Amerika-engasjementet.

I nyere tid har en rekke gamle m-l'ere blitt fordøyd - til stor glede for fagbevegelsen så langt, ser det ut til, slik for eksempel Idar Helle har vist for lokalplanet i sin bok «Utfordrerne», om klubben og arbeidermiljøet i Aker Verdal.

Dette trekket ved norsk fagbevegelse, evnen til å fordøye sine opprørere, tror jeg er relativt unikt internasjonalt sett. Uansett skulle jeg gjerne sett dette trekket nærmere og helst systematisk undersøkt, apropos spørsmålet jeg har blitt stilt om hva som bør gjøres. Jeg kunne med andre ord gjerne tenke meg et forskningsprosjekt om «Opposisjon og ledelse» i norsk fagbevegelse i et slags lengdesnitt.

Tidsperspektivet kan for eksempel være perioden 1911-2011, med bakgrunn i meldinger om at dagens Trondheims-konferanse har vedtatt en ny Trondheims-resolusjon, Trondheims-resolusjonen av 2011, som en markering av 100-årsjubileet for Martin Tranmæls opprørssignal med Trondhjems-resolusjonen av 1911.

I nyere tid har en rekke gamle m-l'ere blitt fordøyd - til stor glede for fagbevegelsen så langt, ser det ut til.

Det jeg kunne ønske meg er en mer syntetiserende framstilling. Kanskje i utgangspunktet en undersøkelse av hva vi faktisk vet, det vil si en gjennomgåelse av det som alt måtte være skrevet om dette i forbundshistorier, foreningshistorier og klubbhistorier. Og så kanskje kombinert med noen dypdykk eller *case studies* av noen foreninger / klubber / arbeidsplasser / bransjer?

Fra samorganisasjoner til lokale LO-avdelinger

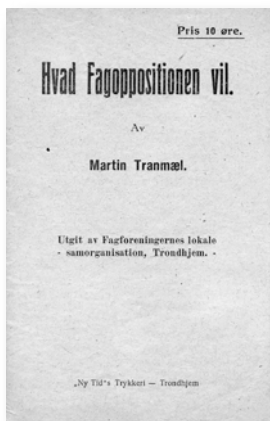
Et sentralt element i en undersøkelse av opposisjon og ledelse kunne være de lokale samorganisasjonene: LO Oslo, LO Trondheim med flere slik de nå gjerne betegnes. Opprinnelig var det overgang fra fagforbund til samorganisasjoner som i sin tid var Fagopposisjonen av 1911 og Tranmæls primære mål med kravet om omlegging av organisasjonen. Industriforbundsformen dukket kun opp helt på tampen som en samlende

parole i en økonomisk og politisk krisetid der det primært gjaldt å overkomme splittelse. De lokale samorganisasjonene fortsatte imidlertid utover i mellomkrigstiden og inn i etterkrigstiden som arnesteder for faglig opposisjon og radikalisme, men de har ikke blitt undersøkt særlig systematisk i så måte, så langt jeg kjenner til. Harald Berntsen har arbeidet en del med dem, men jeg vil tro det er adskillig igjen å gjøre – og altså ikke minst i et «opposisjon og ledelse»-perspektiv over en lang tidsakse.

Tilbake til morgenkaffesamtalene med forbundstillitsmennene i Kjemisk. Kanskje jeg skulle understreke at jeg så absolutt skjønnte hva de snakket om og hva (slags problematikker) det dreide seg om. For jeg hadde jo da for lengst begynt å gjøre meg kjent med fagbevegelsen gjennom kildene, hadde lest beretninger, fagblad og landsmøteprotokoller oppad stolper og nedad vegger.

Jeg hadde til og med allerede funnet og fordypet meg i Fagopposisjonen av 1911 og Martin Tranmæl, siden jeg hadde startet med å undersøke hva som var *forklaringen* på at LO-kongressen i 1923 fattet det industriforbundsvedtaket som lå til grunn for at Kjemisk ble stiftet. Forklaringen lå dypest sett i Tranmæl og Fagopposisjonen av 1911. Samtidig var nettopp spørsmålet om ulovlige streiker ett sentralt tema i den debatten Fagopposisjonen hadde fått i gang om fagbevegelsens mening og mål. At Tranmæl på mange måter nærmest skulle bli min skjebne, for å si det sånn, ante jeg imidlertid ikke da.

Ikke bare skjønnte jeg hva Kjemisk-tillitsmennene snakket om forresten; jeg brakte også den innsikt jeg fikk gjennom samtalene med dem tilbake til kildestudiene og arbeidet med den historiske framstillingen jeg skulle lage. Det var altså en meget fruktbar vekselvirkning. De på sin side

Martin Tranmæls pamflett «Hvad Fagopposisjonen vil». Utgitt i Trondhjem mars 1913.

syntes det var interessant, for ikke å si bemerkelsesverdig, at jeg skjønnte såpass mye av fagbevegelsen av «bare» å lese kilder, uten noe kjennskap til eller erfaring med fagbevegelsen på forhånd. Mens jeg på min side opparbeidet adskillig respekt for tillitsmennene og for deres kompetanse. De hadde ikke særlig mye formell utdanning, men var selvtrygge og så ut til å være fullt på høyden med sin motpart i forhandlinger. Så langt jeg kunne observere, var det ikke snakk om å være noen slags gisler i forhold til motpartens ingeniører, jurister og økonomer. - Jeg skulle gjerne sett framtidig forskning utført i relasjon til eller i dialog med aktive i fagbevegelsen.

Arbeiderbevegelsens krisepolitikk - en ny sosialismestrategi?

Etter Kjemisk-oppdraget fikk jeg forskningsstipend (fra januar 1972) på et prosjekt om arbeiderbevegelsen og den store økonomiske krisen i 1930-årene. Temaet for mitt forskningsprosjekt var arbeiderbevegelsens nye krisepolitikk. Og det samme tema var den røde tråd i et hovedfagsseminar som jeg ledet og i adskillige hovedoppgaver som jeg foreslo og veiledet. Det dreide seg altså om den politiske vendingen som lå i den nye krisepolitikken, en vending som innebar et oppbrudd fra den revolusjonære politikken Arbeiderpartiet hadde hatt som program siden 1918 og som de fleste (ikke jeg) betrakter som overgang eller tilbakegang til reformisme. Hva gikk denne politiske vendingen ut på og hvordan kunne den forklares og fortolkes, var mitt prosjekt.

Siden 1918 hadde Arbeiderpartiet som kjent hatt revolusjonær masseaksjon som sosialismestrategi, mens den parlamentariske politikken var begrenset til å få til så store og gode (sosiale) reformer som mulig til beste for de brede lag av folket, i henhold til et utvidet begrep om arbeiderklassen. På bakgrunn av en massearbeidsløshet av til da ukjente dimensjoner, (30-40 prosent av de fagorganiserte på det verste), var essensen i vendingen nå i begynnelsen av 1930-årene å satse på arbeidsreising, som det het, som et politisk hovedprosjekt, i alle fall på kort sikt. Nærmere bestemt gikk dette prosjektet ut på å gripe og bruke den utøvende makt til å skape arbeidsplasser, det vil si bruke regjeringsmakten til å gripe inn i og stimulere økonomien på en til da ukjent måte i det politiske liv.

Så langt hadde Arbeiderpartiet under sin revolusjonære ledelse siden 1918 blankt avvist å strebe etter regjeringsmakt uten parlamentarisk flertall. Den gamle motstanden mot «ministersosialisme» hadde blitt reaktivisert etter at den nye retning hadde overtatt partiledelsen i 1918. Hornsrud-episoden i 1928 hadde vært ytterst uvelkommen. I begyn-

Temaet for mitt forskningsprosjekt var arbeiderbevegelsens nye krisepolitikk.

nelsen av 1930-årene var det derimot nettopp den utøvende makt som stod i fokus. Det var den utøvende makt som måtte være redskap for å iverksette den nye krisepolitikken.

Dette lå til grunn for at Arbeiderpartiet høsten 1933 gjorde det uhørte å gå ut med krav om overtakelse av regjeringsmakten etter den store framgangen det nye kriseprogrammet hadde ført til under det nettopp

Ett sentralt element i Arbeiderpartiets nye krisepolitikk for å redusere arbeidsløsheten, var måteholdne lønnskrav, tilbakeholdenhet fra i alle fall en del av arbeidstakerne i forbindelse med lønnsoppgjør.

avsluttede stortingsvalget, og på samme måte som etter valget i 1927 da det endte i Hornsruds 18 dagers regjering. Kravet ble bryskt avvist av min gamle venn fra hovedopp-gaven, statsminister Johan Ludwig Mowinckel. Men samme Mowinckel utvirket selv bare to år senere det berømmelige kriseforliket mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet som resulterte i Nygaardsvold-regjeringen i mars 1935.³

Teorigrunnlaget for Arbeiderpartiets nye kriseprogram av 1933 var dels en ny nasjonaløkonomisk tenkemåte annammet fra Ragnar Frisch, dels keynesiansk ekspansjonismeteorologi og dels sovjetisk planøkonomi.⁴ Ett aspekt var å se forbruk og investeringer på aggregert nasjonalt nivå i sammenheng. Og for å øke investeringene i ny produktiv virksomhet og dermed presumptivt utvirke nye arbeidsplasser, var ett element å få kontroll med og holde nede forbrukets andel av bruttonasjonalproduktet (et nytt begrep som kom på denne tiden). Forbruk ville stort sett si lønninger, og det er her fagbevegelsen kommer inn i bildet.

Ett sentralt element i Arbeiderpartiets nye krisepolitikk for å redusere arbeidsløsheten, var måteholdne lønnskrav, tilbakeholdenhet fra i alle fall en del av arbeidstakerne i forbindelse med lønnsoppgjør. Dette innebar noe av en revolusjon i fagbevegelsens tradisjonelle tenkemåte og adferd. Også i forbindelse med de økonomiske krisene i 1920-årene hadde man i enkelte bransjer og bedrifter vist tilbakeholdenhet i lønnskravene av hensyn til bedriftenes konkurransevne og overlevelse, altså for å bevare arbeidsplassene. Reduserte lønnskrav også i bedrifter med overskudd var noe annet, ikke bare stikk i strid med hevdvunnen praksis, men også med nedarvet sosialistisk og marxistisk teori - med merverdi- og utbyttingsteorien.

Likevel fulgte fagbevegelsen opp og satset på en ny tariffpolitikk, den såkalte solidariske lønnspolitikken etter svensk mønster.⁵ Den innebar at sterke grupper (det ville stort sett si høytlønsgruppene i de mest lønnsomme bransjene og bedriftene) skulle vise måtehold, mens lavtlønsgruppene skulle prioriteres under tariffoppgjørene.

Dermed var det etablert et helt nytt tariffpolitisk system, en tenkemåte og en modell som ble retningsgivende for lønnspolitikken i hele etterkrigstiden, gjennom lønnsnemndordninger, samordnede oppgjør, «Kleppe-pakker», inntektspolitiske råd og (ekspert)utvalg, fram til

dagens solidaritetsalternativ og trepartssamarbeid samt partssammensatte offentlige organer. Mye av dette er godt belyst i den nye LO-historien, og kanskje særlig i Trond Berghs siste bind. Men hvordan og i hvilken grad har dette systemet, denne tenkemåten, denne forståelsesmåten når det gjelder lønnsoppgjørene, slått gjennom på grunnplan i fagbevegelsen, blant medlemmene? I hvilken grad har den blitt forstått og internalisert? Har denne tenkemåten for eksempel ført til en ny kultur i fagforeningene? Og er det i så fall noen forskjeller mellom frontfagene på den ene siden og lavtlønnsfagene på den andre? Slike spørsmål vil jeg mene kunne være verdt å undersøke.

Igjen måtte det vel dreie seg om en undersøkelse av (noen av) de fagforeningshistoriene som alt er laget kombinert med enkelte dypdykk i fagforeninger og forbund - altså enkelte *case studies*. Men dessuten kunne det kanskje være en idé å undersøke innholdet i og utviklingen av den mangslungne opplysningsvirksomheten, tillitsmannsopplæringen, som fagbevegelsen har drevet med i alle år, i alle fall i etterkrigstiden. Det gjelder både på forbundsplan og på LO-skolen.

Og hvordan har lønnsoppgjørssystemet egentlig fungert? Hvordan har det virket over tid når det gjelder fordelingen mellom arbeid og kapital og mellom forskjellige arbeidstakergrupper i fagbevegelsen? Eller for den del mellom fagorganiserte og uorganiserte. Og hvordan har denne forståelsesmåten innvirket på fagbevegelsens virksomhet ellers, på aktivitetsnivå og politikk og på fagbevegelsens funksjon mer generelt? Ser vi noen utvikling eller endringer over tid? Kan for eksempel fagbevegelsens satsing på å bli mer av en serviceinstitusjon overfor medlemmene ses i lys av denne tariffpolitiske utviklingen? Jeg tenker på satsingen på å yte bank-, forsikrings- og forbrukstjenester overfor medlemmene.

Og hvordan har lønnsoppgjørssystemet egentlig fungert?

Dette var en utvikling som tildels ble innledet med den såkalte kollektive hjemforsikringssaken under stor ståhei nettopp i Kjemisk i 1960-årene. Den endte til slutt i Høyesterett samt i et altfor stort kapittel i min Kjemisk-bok.⁶ Jeg må nok erkjenne at jeg nærmest druknet i den saken. Også en undersøkelse av Terje Halvorsen fulgte.⁷ Fagbevegelsen tapte saken i Høyesterett med brask og bram, forunderlig nok etter min oppfatning, slik det fremgår av min analyse av saken og kritikk av dommen. Men utbyggingen av fagbevegelsen som en serviceinstitusjon fortsatte. Hvordan medlemmene reagerte på dette og hva det eventuelt gjorde med fagbevegelsen som kamporganisasjon, vil jeg mene det er grunn for arbeiderbevegelsens historikere å undersøke nærmere videre framover.

Enda en gang tilbake til 1930-årenes revolusjon i hevdvunnen praksis med den nye måteholdenhet i lønnskravene som den såkalte solidariske lønnspolitikken innebar. Alt i 1937 kom en reaksjon i form av en streike-

bølge.⁸ I etterkrigstiden har de sentrale tariffoppgjørene i stor utstrekning blitt supplert, og kanskje motvirket, av den såkalte lønnsglidningen gjennom lokale lønnsforhandlinger i avtaleperioden. Vi har også sett en del ulovlige streiker, til dels også med brodd mot egne faglige ledere, slik jeg var inne på i sted. Men noen systematisk oversikt over slike reaksjoner over tid, vet jeg ikke av. Noe er gjort på selve den solidariske lønnspolitikken,⁹ men det burde være rom for flere undersøkelser. I Sverige er mitt inntrykk at den solidariske lønnspolitikken og problemstillinger i tilknytning til den har stått adskillig mer sentralt i historieforskningen. Og kanskje er det en idé å hente inspirasjon derfra med sikte på komparasjoner?

Arbeiderpartiet og fagbevegelsen

For øvrig åpner spørsmålet om fagbevegelsens tariffpolitikk over tid også for en annen problematikk - som jeg gjerne skulle sett viet en nærmere undersøkelse: forholdet mellom (det såkalte statsbærende) parti og fagbevegelsen, mellom Arbeiderpartiet og LO. Som sagt sprang jo den solidariske lønnspolitikken og i det hele tatt tilpasningen av tariffpolitikken til regjeringens økonomiske politikk ut av Arbeiderpartiets nye krisepolitikk i 1930-årene. Enda sterkere tilpasning var det øyensynlig i den første etterkrigstiden, da forholdet mellom priser og lønninger ble den helt sentrale dimensjonen i den økonomiske politikken. Og videre framover?

Vi vet, aner i alle fall, at den økonomiske politikken ble utformet i nært samarbeid mellom lederne av henholdsvis LO og Arbeiderpartiet. Men hvordan dette foregikk, vet vi mindre om. Vi husker Jens Arup Seips hjerteresukk om det han kalte ettpartistatens epoke: «Hvorledes foregår den politiske prosess i Norge, hvem bestemmer, og hvorledes? Politiske resultater kommer ut som av en automat hvis maskineri vi ikke ser og ikke forstår.» Og han fortsatte: «Som gammel middelalderhistoriker kjenner jeg meg igjen når jeg kommer til ettpartistatens historie: den samme fattigdom på kilder, den samme nødvendighet å arbeide med hypoteser.»¹⁰

En god del av de viktige politiske beslutningene i etterkrigsnorge stammer etter alt å dømme fra samarbeidet mellom Arbeiderpartiet og fagbevegelsen. Faglige tillitsmenn har gjerne sittet i Arbeiderpartiets sentralstyre, og Tranmæl var med i LOs sekretariat i alle år helt til 1960-tallet. Men først og fremst har vel samarbeidet skjedd - og skjer - i den toptunge samarbeidskomiteen.

Denne samarbeidskomiteen ble etablert i forbindelse med partisamlingen i 1927, og var kanskje Arbeiderpartiets viktigste målsetning og gevinst ved samlingen. Den ble da også hovedsakelig drevet gjennom av

sentrale Arbeiderparti-politikere med Tranmæl i spissen. Etter min oppfatning var hovedmålet deres å utvirke at den tidligere nærheten og samarbeidet mellom parti og fagbevegelse ble gjenopprettet, etter å ha vært brutt i splittelsesårene. Dette perspektivet på samlingen, denne hypotesen, om dere vil, skulle jeg forresten også gjerne sett nærmere undersøkt.

Hvordan samarbeidskomiteen faktisk har fungert og hvordan samarbeidet her til enhver tid har foregått, vet vi ikke noe særlig om. Heller ikke hvordan styrkeforholdet mellom de to organisasjonene til enhver tid har vært. Historien om Einar Gerhardsen som jevnlig fremla spørsmål i samarbeidskomiteen og Konrad Nordahl som nikket eller ristet på hodet, er jo legendarisk.¹¹ Og vi har linjen fra det såkalte «blodbadet» på LO-kongressen 1934, da LO-formannen Halvard Olsen ble kastet til fordel for en mer partiloyal mann, til Gerd Liv Valla ble felt våren 2007.

Protokollene fra samarbeidskomiteen burde være en sentral kilde til mye av utviklingen av forholdet mellom parti og fagbevegelse, og jeg skulle gjerne sett en nærmere undersøkelse av dem. - Enkelte er gjennomgått av statsviteren Elin Haugsgjerd Allern,¹² men en systematisk undersøkelse ut fra en problemstilling om forholdet mellom parti og fagbevegelse, vil jeg mene burde være et viktig forskningsprosjekt.

Selv har jeg skrevet et par skissemessige artikler om forholdet LO-Arbeiderpartiet fra grunnleggingsårene og noe framover,¹³ men mye mer kunne med fordel gjøres både utover i mellomkrigstiden og gjennom resten av forrige århundre til i dag. Og ikke å forglemme det kollektive medlemskapet.¹⁴ Hvilken rolle har det spilt opp gjennom årene - så lenge det varte? Hvilken rolle har det spilt for Arbeiderpartiets politikutforming? Og kanskje vel så viktig, hvilken rolle har det kollektive medlemskapet spilt for politikutforming og kultur i fagbevegelsen? Én sannsynlig hypotese er vel at det hadde sterkt avtagende betydning de siste årene fram mot avviklingen, men desto større betydning gjennom hele første halvpart av 1900-tallet og et stykke inn i etterkrigstiden. Men hvordan fungerte det? Og hvilken betydning fikk avviklingen?

Arbeiderbevegelsen, arbeidsløshet og fascisme

Et annet spørsmål jeg har lyst til å trekke fram fra prosjektet mitt om arbeiderbevegelsen og krisen i 1930-årene, er spørsmålet om organiseringen av de arbeidsløse. Spørsmålet vakte den gang adskillig debatt og var politisk nokså betent. Jeg foreslo og veiledet i sin tid en hovedoppgave i tilknytning til denne problematikken,¹⁵ men spørsmålet kunne

Jens Arup Seip som fersk cand. philol. på midten av 1930-tallet.

fortjene å løftes fram igjen. Og kanskje kan det knyttes an til en drøfting Knut Kjeldstadli nylig kom med om en tilsvarende problematikk i dag.¹⁶

Knut Kjeldstadli skriver om internasjonal arbeiderorganisering og stiller i konklusjonen spørsmålet «Finnes det veier framover?» Han viser til en pågående internasjonal debatt om en mulig utvikling av det som kalles en «samfunnsmessig fagbevegelse» (*community unionism, social unionism, social movement unionism* eller til og med *global social unionism*). Og han fortsetter: «En samfunnsmessig fagbevegelse organiserer også dem som ikke er i heltids lønnsarbeid - arbeidende på deltid, arbeidsløse, på attføring, de «sjølstendig arbeidende» som i realiteten kan være finere navn på undersysselsatte, gateselgere, de marginale.» Han understreker at «dette idealet ofte ikke svarer til virkeligheten» og at mange fagforbund «nøler med, ja, er direkte imot, å nærme seg disse arbeidende menneskene, fordi det er tungt å organisere dem og fordi de frykter at disse vil underminere arbeidsforholdene for de mer etablerte arbeidstakerne.» Men så kommer hans politiske konklusjon: «En sosial fagbevegelse organiserer bredt av moralske grunner, men også av egen interesse.» Ikke minst med tanke på dagens situasjon og problemer vil jeg mene det er en god idé å se nærmere på tidligere tiders debatt om lignende forhold og de løsningene som har vært prøvet.

Her er også en mulighet for komparasjon med amerikansk fagbevegelse. I USA stod faglærte mot ufaglærte i hver sin organisasjon helt fra Congress/Confederation of Industrial Organisations ble stiftet i 1936/8 til den igjen ble samlet med den gamle American Federation of Labour så sent som i 1955. Kanskje også komparasjon med Sverige og Danmark kunne være fruktbart?

En siste merknad om mitt prosjekt om krisen og arbeiderbevegelsen. På spørsmålet om hva som var forklaringen på Arbeiderpartiets politiske vending, (re)lanserte jeg frykt for fascismen som hovedgrunn. Det dreide seg om frykt for at fascistiske eller fascistoide budskap og bevegelser skulle vinne så stor folkelig støtte eller oppslutning fra en nøddestedt befolkning på jakt etter løsninger, at fascister skulle få politisk og eventuell parlamentarisk betydning¹⁷ - og at de eventuelt skulle kunne drive borgerlige partier så langt i høyre-radikal retning at det ville virke inn på politikutformningen allment. Teorien ble møtt med undrende blikk fra det faglige miljøet, med mine venner og studiekamerater Berge Furre og Hans Fredrik Dahl i spissen, og vel også fra Einhart Lorenz.

Jeg la fram teorien på det nordiske historikermøtet i Uppsala 1974 i et kapittel om arbeiderbevegelsen og krisen i den store kriserapporten som utgjorde det ene hovedtemaet på dette møtet.¹⁸ Her ble teorien trukket fram som spennende og fruktbar, og senere har den glidd stille inn og langt på vei blitt akseptert. Den er uansett vel verd å hente fram igjen nå, vil jeg mene, foran eller midt inne i en ny stor økonomisk og

kanskje også politisk krise. Sigbjørn Johnsen frykter «de harde 2010-åra» het det i *Klassekampen* tidligere i år.¹⁹

Kanskje vi skulle vende tilbake til forskning på «de harde 30-åra» for å øke vår forståelse av slike krisefenomener, og kanskje også for å øke vår beredskap for å kunne takle dem? I dagens Europa later det til at det motsatte har skjedd eller er i ferd med å skje – for meg ser det i alle fall ut til at alle lærdommer fra den forrige store økonomiske krisen, i 1930-årene, har gått i glemmeboken for altfor mange av dagens politikere. Høyreekstremistiske tendenser har vist seg tydeligere igjen, og arbeidsløsheten truer med å bli like enorm som i 1930-årene – med de utsikter det måtte innebære for ny folkelig oppslutning om høyreradikale bevegelser med enkle «løsninger».

Da gjelder det ikke «bare» å formidle gammel viten – fra de av oss som måtte ha den. Vi må stille nye spørsmål og formulere nye forskningsoppgaver. I 1930-årene stod for eksempel landsbygda og jordbruksbefolkningen fortsatt helt sentralt i samfunnsbildet – blant annet med bakgrunn i 1920-tallets parikrise, som særlig hadde rammet jordbruksbefolkningen. Og opptatthet av denne sektoren og denne delen av befolkningen har også stått sentralt i historieforskningen på feltet. I dag er det et industrisamfunn på hell og et stort servicesamfunn eller tjenesteytende samfunn som er i ferd med å bli rammet. Den gang endte funksjonærer og arbeidere i servicesektoren for det meste opp med å slutte seg til arbeiderbevegelsen. Men hvordan det egentlig gikk til og hvordan det kan forklares, tror jeg det fortsatt kan være grunn til å se på. Mye av selve organiseringen er nok kartlagt i fagforenings- og forbundshistorier, men jeg vet ikke om dette politiske perspektivet er tilstrekkelig undersøkt. Kanskje kunne det være en idé å starte med en litteraturgjennomgang og -oppsummering med sikte på nye undersøkelser spesielt fokusert på problemstillingen krisen og fascismen? En slik undersøkelse kunne kanskje også være viktig som beredskap for å skape et teoretisk grunnlag for utforming av en strategi overfor morgendagens mulige utfordringer?

Underveis i mitt arbeid med krisen i 1930-årene den gang i begynnelsen av 1970-årene, hadde jeg kontakt med et stort nordisk kriseprojekt. Vi hadde konferanser og seminarer med den store kriserapporten til det nordiske historikermøtet i Uppsala 1974 som noe av et clou. Her er mye forskning verdt å trekke fram igjen og videreføre med nye problemstillinger, nå foran eller kanskje allerede under en ny stor krise.

Tilbake til mitt eget prosjekt den gang, ett av mine spørsmål var hva Arbeiderpartiets politiske vending i 1930-årene egentlig var eller bestod i. Så langt har jeg vært inne på hva vendingen var *til*, hva den nye politikken gikk ut på. Men hva vendte partiet *fra*? Hva slags parti var egentlig

Kanskje vi skulle vende tilbake til forskning på «de harde 30-åra» for å øke vår forståelse av slike krisefenomener, og kanskje også for å øke vår beredskap for å kunne takle dem?

Arbeiderpartiet anno begynnelsen av 1930-årene? Det kalte seg og ble omtalt som revolusjonært, men hva mente man med det? Hvori bestod i tilfelle det revolusjonære? Før jeg visste ordet av det, var jeg tilbake i 1918 og den nye retnings erobring av partiledelsen. Og dermed var jeg også tilbake hos Martin Tranmæl. Det resulterte i en svær artikkel om Fagopposisjonen av 1911 til det første nummeret av Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie.²⁰

Streikeprosjektet og humanistisk arbeidslivsforskning

Samtidig var jeg blitt tilforordnet Per Maurseths streikeprosjekt. Og blant annet var jeg med i et hovedfagsseminar der vi både drøftet pågående hovedoppgaveprosjekter og andre forskningsarbeider og samtidig utkjempet 1920-årenes og 1970-årenes fraksjonsdebatter.²¹ Blant deltakerne var også Knut Kjeldstadli, og jeg tror vi alle minnes den seminarrekken med stor glede. Kanskje er det også en idé å ta opp igjen og videreføre streikeprosjektet? Den gang var det først og fremst «de store kampåra», for å si det med Ousland, som vi konsentrerte oss om, mens etterkrigstiden stort sett fikk ligge. Imidlertid ble det blant annet skrevet en hovedoppgave om streikebølgen i 1945,²² Herøya-aksjonen i 1948 har flere av oss behandlet,²³ og enkelte andre åpne arbeidskonflikter er også undersøkt. Men var virkelig 1950- og 1960-årene så fredelige som det allmenne inntrykket er? Og hvordan kan vi egentlig forklare streikebølgen etter Kiruna i slutten av 1960-årene og inn i 1970-årene? Og hva med 1980- og 1990-årene? Hva slags eventuelle åpne arbeidskonflikter har vi da? Vi hadde en storlockout i 1986 og jeg minnes så grant noen sporadiske meldinger om streiker blant annet for organisasjonsretten. Jeg er for dårlig innlest på dette feltet nå - men mon ikke dette, et nytt streikeprosjekt, kunne være et felt for ny forskning av arbeiderbevegelseshistorikere framover?

Med artikkelen om Fagopposisjonen av 1911 var jeg igjen inne i en trend, skulle det vise seg. For å forklare oppslutningen om Fagopposisjonen, trakk jeg fram noe om arten av arbeidsplasser og arbeidsforhold for de arbeiderne det gjaldt. Dels drøftet jeg forhold på anleggene, dels på de nye industristedene for elektrokjemisk og elektrometallurgisk industri, som ble bygd under «den nye arbeidsdagen» etter 1905. I utgangspunktet var dette et innlegg i den store radikaliseringsdebatten som hadde startet med Edvard Bulls klassiske artikkel fra 1922²⁴ og som fortsatt pågikk. Men samtidig var artikkelen min med i en begynnende ny trend - humanistisk arbeidslivsforskning.

I siste del av 1970-årene pågikk diskusjoner om dette i flere historikermiljøer, og i 1980 vedtok Forskningsrådet å styrke forskningen på arbeidslivs- og arbeidsmiljøproblemer gjennom programmet «Arbeid i

Noen av forfatterne som skrev seksbindsverket om arbeiderbevegelsens historie i Norge. (Øyvind Bjørnson var ikke til stede da bildet ble tatt). Fra venstre: Arne Kokkvoll, Per Maurseth, Tore Pryser, Trond Bergh, Jakob Sverdrup og Edvard Bull.

80-årene». ²⁵ Etter hvert ble det opprettet ett utvalg for teknologihistorie og ett for arbeidslivsforskning og det ble satt i gang en rekke prosjekter i de forskjellige universitetshistorikermiljøene. Per Maurseth ble noe av en ankermann i Trondheim, der han hadde fått professoratet etter Edvard Bull d.y. og blant annet satte i gang Mo i Rana-prosjektet. I Bergen utviklet det seg et blomstrende miljø ved AHS, Gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning, med blant andre Jan Heiret. ²⁶ I Oslo utviklet det seg et teknologihistorisk miljø rundt Francis Sejersted, Senter for teknologi og menneskelige verdier, TMV, i dag TIK, Senter for teknologi, innovasjon og kultur.

Min Fagopposisjonsartikkel ble en del av litteraturgrunnlaget for arbeidslivsforskningsfeltet, men selv falt jeg litt av denne utviklingen. Jeg ble ansatt som førsteamanuensis ved Historisk institutt, ble opptatt med undervisning og reorienterte meg mer mot politisk historie - og etter hvert først og fremst mot min gamle flamme Martin Tranmæl. ²⁷ Jeg

fortsatte samtidig hovedfagsseminaret og hovedoppgaveveiledning i arbeiderbevegelsens historie, med blant andre Nils Ivar Agøy, Jan Messel og Frank Meyer som noen av studentene. I 1980-årene kom imidlertid noe av en lavkonjunktur for forskning i arbeiderbevegelsens historie, med sterkt synkende studenttilgang. Høyrebølgen tok oss også.

Er vi inne i et nytt oppsving i dag? Jan Heiret og Ole Johnny Olsen mener å se et omslag i 1990-årene, en begynnende revitalisering både av fagbevegelsen og av den internasjonale forskningen om arbeidsliv og fagbevegelse.²⁸ De viser til at Forskningsrådet de siste ti årene har hatt utstøting, eksklusjon og «inkluderende arbeidsliv» som prioritert forskningsfelt. Mange studier viser hvordan det nye arbeidslivet setter arbeidstakerne i klemme ved at prestasjonskravene øker, særlig for kunnskapsarbeiderne, slik at skillet mellom arbeids- og privatliv utviskes. De påpeker at dette har store konsekvenser særlig for kvinnelige arbeidstakere, ut fra det sterkt kjønnsdelte arbeidsmarkedet. Og så kommer det: «Det er imidlertid et påfallende trekk at fagorganisasjonenes rolle i disse prosessene i liten grad har blitt studert. Vi vet derfor mindre om tendenser til og behovet for å revitalisere fagorganiseringen av disse gruppene, både i form av «*organizing*» nedenfra og ovenfra.»²⁹ Her er tydelig et felt for ny forskning, og ikke minst kvinneperspektivet melder seg som sentralt tema.

På sin side drøfter Knut Kjeldstadli den internasjonale dimensjonen i arbeiderbevegelsens historie og skriver blant annet: «Nåtida kan på flere punkter minne mer om tida da arbeiderbevegelsen oppstod enn om den nokså stabile perioden etter andre verdenskrig, i norsk historie ofte kalt «den sosialdemokratiske orden». [...] Det er de som sier at samtida er avviklingsfasen for arbeiderbevegelsen, fagbevegelsen og kollektiv organisering.»³⁰

Skulle det være riktig, er det all grunn til å spørre hvorfor - og sette i gang med å finne det ut.

Noter

- 1 Finn Olstad, *Med knyttet neve. 1899-1935*; Inger Bjørnhaug og Terje Halvorsen, *Medlemsmakt og samfunnsansvar. 1935-1965*; Trond Bergh, *Kollektiv fornuft. 1965-2009, LOs historie* bd. 1-3, Oslo 2009.
- 2 Gunnar Ousland, *Fagorganisasjonen i Norge*, bd. 1-3; Alfred Skar, *Under okkupasjonen 1940-1945*, bd. 4, Oslo 1949.
- 3 Jorunn Bjørgum, *Venstre og kriseforliket. Landbrukspolitikk og parlamentarisk spill 1934-1935*, Oslo 1970 (2. utg. 1978).
- 4 Det nye teorigrunnlaget kom blant annet til uttrykk i Ole Colbjørnsen og Axel Sømme, *En norsk 3-årsplan. Veien frem til en sosialistisk planøkonomi i Norge*, Oslo 1933. Denne boken var ment som en utdyping av det nye kriseprogrammet, «arbeidsprogrammet», som Arbeiderpartiet hadde vedtatt på sitt landsmøte i mai 1933. Og teoriene i boken lå i neste omgang til grunn for den «krisep planen» som arbeiderpartifraksjonen fremla i Stortingets krisekomité i 1934.
- 5 Jon Amundsen, Solidarisk lønnspolitikk – solidaritet med hvem?, i *TFAH* 1/1978, jfr. Jon Amundsen, Solidarisk lønnspolitikk – solidaritet med hvem?, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1977.
- 6 Jorunn Bjørgum, *Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund gjennom 50 år*, Drammen 1973. Kapittel XIV: NKIF og den kollektive hjemforsikringen: 457-536.
- 7 Terje Halvorsen, *Solidaritet eller tvang? Den kollektive hjemforsikring – merkesak og stridssak i 1960-åra*, Oslo 1984, jfr. også Sofie Rogstad, *Med Samvirke gjennom 50 år*, Oslo 1971.
- 8 Tor Sveum, Arbeidernes faglige landsorganisasjon, tariffoppgjøret 1937 og konfliktene i arbeidslivet, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1974.
- 9 Alf Johansson, Solidaritet på markedets betingelser. Framveksten av en solidarisk lønnspolitikk i Norge, i Inger Bjørnhaug, Øyvind Bjørnson, Terje Halvorsen og Hans-Jacob Ågotnes (red.), *LO 100 år – historiske blikk på fagbevegelsens meningsbrytninger og veivalg*, Oslo 2000, jfr. Bjørn Engaas, Solidarisk lønnspolitikk, magisteravhandling i sosiologi, Universitetet i Oslo 1979.
- 10 Jens Arup Seip, *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*, Oslo 1963: 22-23.
- 11 Jeg hørte den i sin tid fra Arne Kokkvoll.
- 12 Jfr. kronikk i *Aftenposten* 27. mars 2008.
- 13 Jorunn Bjørgum, Arbeiderpartiet og LO, i *Arbeiderhistorie*, Oslo 1999 (En historiografisk undersøkelse av hvordan forholdet er behandlet i Edvard Bull, Arne Kokkvoll og Jakob Sverdrup (red.), *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bd. 1-6, Oslo 1985-1990) og Jorunn Bjørgum, Arbeiderpartiet og LO i historisk perspektiv, i *Arbeiderhistorie*, Oslo 2008.
- 14 Edvard Bull, Opphavet til fagforeningers kollektive medlemskap i DNA, notat, uten år.
- 15 Arvid Johannessen, Om forholdet mellom de arbeidsløse og fagorganisasjonen i mellomkrigstida, belyst gjennom organiseringen av de arbeidsløse i Oslo, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1975.
- 16 Knut Kjeldstadli, <Arbeidere i alle land – foren dere!> Også i dag?, i *Arbeiderhistorie*, Oslo 2010: 27-28.
- 17 At velgerne var i bevegelse tydet valget i 1930 på. Da hadde blant annet Fedrelandslaget mobilisering økt valgdeltakelsen med om lag 20 prosent mens Arbeiderpartiet hadde mistet 12 mandater trass i en viss valgframgang. Foran valget 1933 var den politiske situasjonen ekstremt labil, men takket være sin politiske vending og kriseprogrammet, ble det Arbeiderpartiet som vant de flytende velgermassene – og fikk over 125 000 nye stemmer. At Quisling og NS hadde vært en reell trussel, antydes imidlertid blant annet av Anne Steina Otterstad, Politiske

alternativer i en krisetid. Stortingsvalget i 1933 i Telemarks landdistrikter og tilslutningen til Nasjonal Samling-Bygdefolket, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1977.

- 18 Jorunn Bjørgum, Christer Bogefeldt og Jorma Kalela, Krisen og arbeiderbevegelsen, i *Kriser och krispolitikk i Norden under mellankrigstiden. Mötesrapport till det nordiska historikermötet i Uppsala*, Uppsala 1974; jfr. Jorunn Bjørgum, Arbeidsløshet og fascisme. Et perspektiv på Quisling og Nasjonal Samlings politikk i begynnelsen av 1930-årene, i *TFAH* 1/1983. Jfr. også Jorunn Bjørgum, Krisen, fascismen og Det norske Arbeiderpartis politikk på 1930-tallet, i Pauli Kettunen m.fl. (red.), *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista*. (Festskrift til Jorma Kalela), Turku 2000.
- 19 *Klassekampen* 11. januar 2012.
- 20 Jorunn Bjørgum, Fagopposisjonen av 1911, i *TFAH* 1/1976.
- 21 Flere av hovedoppgavene ble artikler i *TFAHs* streikenummer, 1/1977, som også inneholdt en artikkel av Per Maurseth om Arbeidskonflikter i Norge og en av Einhart Lorenz om Marxistiske teorier om fagbevegelsen.
- 22 Kåre Stormark, Thunestreiken august 1945, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1978; jfr. Targjerd Nomeland, Striden om 12-øringen. Lønnsnedslaget i 1940 og oppgjøret om det i 1945, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1973; jfr. Targjerd Nomeland, 12-øringen av 1940, i Hans Fredrik Dahl (red.), *Krigen i Norge*, Oslo 1974.
- 23 Jorunn Bjørgum, *Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund gjennom 50 år*, Drammen 1973, Kap. XII: Tariffoppgjøret 1948 og Herøya-aksjonen: 355-408; Paul Knutsen, Stabilisering og kamp. Herøya Arbeiderforenings aksjon for kortere arbeidstid i 1948, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1974; jfr. Paul Knutsen, Statsbærende og opposisjonell reformisme, i *TFAH* 2/1977.
- 24 Edvard Bull, Arbeiderbevegelsens stilling i de tre nordiske land 1914-1920, opprinnelig trykt på tysk i *Archive für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, bind 10, 1922. På norsk kom den i 1922, trykt i Ny Tids trykkeri i Trondhjem og utgitt på Det norske Arbeiderpartis forlag i Kristiania, gjenopptrykt i *TFAH* 1/1976.
- 25 Dette og neste avsnitt bygger litt på hukommelse, men mest på Øyvind Thomassen, Teknologiryttere og andre cowboyer. Norsk teknologihistorisk forskning 1970-1995, STS-arbeidsnotat 14/94. STS: Senter for Teknologi og Samfunn, Universitetet i Trondheim 1994.
- 26 Et viktig resultat fra dette forskningsmiljøet er blant annet en stor antologi: Jan Heiret, Olav Korsnes, Knut Venneslan og Øyvind Bjørnson, *Arbeidsliv, historie og samfunn. Norske arbeidslivsrelasjoner i historisk, sosiologisk og arbeidsrettlig perspektiv*, Bergen 2003 (2. utg. 2006).
- 27 Engasjementet resulterte til slutt i min doktoravhandling Martin Tranmæl og radikaliseringsprosessen av norsk arbeiderbevegelse 1906-1918, med disputas i 1996 og prøveforelesningen Syndikalismen i Norge i *Historisk tidsskrift* 1/1998; og i Martin Tranmæl og det nasjonale spørsmål: Martin Tranmæl og arbeiderbevegelsens posisjon i krysningsfeltet mellom nasjonal tradisjon og arbeiderbevegelsens internasjonale ideologi, i Pauli Kettunen (red.), *Lokalt och internationelt. Dimensioner i den nordiska arbetarrörelsen och arbetarkulturen*, Tammerfors 2002; *Traveling on His Trade: Martin Tranmæl's Stay in the United States and the Radicalization of the Norwegian Labor Movement*, i Todd W. Nichol (ed.), *Interpreting the Promise of America. Essays in the Honor of Odd Sverre Lovoll*, Northfield, Minnesota 2002; Et perspektiv på splittelsesprosessen i Arbeiderpartiet 1921-1923: en dialog med den unge Per Maurseth, i Håkon Width Andersen et. al. (red.), *Historie, kritikk og politikk. Festskrift til Per Maurseth*, Trondheim 2002; Hvorfor ble Arbeiderpartiet splittet i

- 1923?, i *Historisk Tidsskrift*, nr.2, Oslo 2004; Unionsoppløsningen i 1905 og radikaliseringsen av Arbeiderpartiet, i *Arbeiderhistorie*, Oslo 2005; Veien til Komintern. Martin Tranmæl og det internasjonale spørsmål i norsk arbeiderbevegelse 1914-1919, i *Arbejderhistorie*, København 2008 og *Arbeiderhistorie*, Oslo 2010, samt Olav Schefflo og Moskvatesene, i Christhard Hoffmann (red.), *Utenfor det etablerte. Festskrift til Einhart Lorenz*, Oslo 2011.
- 28 Jan Heiret og Ole Johnny Olsen, Revitalisering av fagbevegelsen – internasjonale impulser og norsk arbeidslivsforskning, i *Arbeiderhistorie*, Oslo 2010.
- 29 Samme sted: 46.
- 30 Knut Kjeldstadli, <Arbeidere i alle land – foren dere!> Også i dag?, i *Arbeiderhistorie*, Oslo 2010: 8.